

AŞIQ ƏLƏSGƏR YARADICILIĞINDA ÜRFANDAN DİDAKTİKAYA KEÇİD

THE TRANSITION FROM SUFI SPIRITUAL TEACHING (URFAN) TO DIDACTICS IN THE WORKS OF ASHYG ALASGAR

ПЕРЕХОД ОТ СУФИЙСКОГО ДУХОВНОГО УЧЕНИЯ (УРФАН) К ДИДАКТИКЕ В ТВОРЧЕСТВЕ АШЫГА АЛЕСКЕРА

Ağaverdi XƏLİL

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

aqaverdi@yandex.ru

Summary

The article examines the work of the outstanding master of Azerbaijani Ashig art, Ashyg Alasker. Ashig's creativity was analyzed in the context of changes in Sufi values. Also, as a result of the analysis, it was found out that the creativity of the ashig is a rich source for the study of Sufi spiritual values (urfan). In the poems of the ashig, there is a decline in Sufism, the inertia of the values of "urfan" and their transformation into a model of didactic education.

Key words: Azerbaijan, ashig, Alaskar, poetry, art, Sufism, values, urfan, didactics

Резюме

В статье исследуется творчество выдающийся мастер азербайджанского ашыгского искусства Ашыга Алескера. Творчество ашыга анализировался в контексте изменений в суфийских ценностях. Так же в результате анализа были выяснены, что творчество ашыга является богатым источником для изучения суфийские духовные ценности (урфан). В стихотворениях ашыга наблюдаются спад суфизма, инерция ценностей «урфана» и трансформации их в модель дидактического воспитания.

Ключевые слова: Азербайджан, ашыг, Алескер, стихи, искусство, суфизм, ценности, урфан, дидактика

Giriş. Azərbaycan sufi-ürfani mahiyyətli aşıq sənətinin inkişaf yolu sonuncu zirvəsinə haqq aşığı Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında çatır və onunla da tamamlanır. Ələsgərin yaşadığı dövr təriqətlərin tənəzzül etdiyi bir dövrdür. Mərkəzdən ucqarlarda sağ qalmış nadir təriqət mənsuqları mövcud olsa da, bütövlükdə sufi fəlsəfə bir metodologiya kimi sıradan çıxmışdı. Bu proses kontekstində Ələsgər yaradıcılığına da təsəvvüf düşüncəsinin ətaləti çərçivəsində baxmaq lazımdır.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı davam etdirdiyi sənət şəcərəsinə daxil olan əvvəlki dövrlərdə yaşamış aşıqlardan fərqli olaraq daha dəqiq material əsasında öyrənilmişdir. Çünki aşığın həm öz ailə üzvləri, övladları, həm də şagirdləri onun yaradıcılığının yazıya alınmasında və onunla bağlı rəvayətlərin toplanmasında etibarlı qaynaq kimi iştirak ediblər. 1930-cu illərdə nəşr olunmuş aşıq şeiri kitablarında Aşıq Ələsgərdən də nümunələr vardır. Sovet dövründə Aşıq Ələsgərin 150 illik yubileyi keçirilib (3), heykəli qoyulub, yaradıcılıq nümunələri nəşr edilib. Aşığın bizimlə bir müddət birlikdə işləmiş nəvəsi İslam Ələsgərin aşığın irsinin toplanmasında və nəşr olunmasında xidmətləri böyükdür.

Sovet dövründə və ondan sonra da aşıq yaradıcılığı ilə bağlı aparılan araşdırmalarda Aşıq Ələsgər yaradıcılığı da önəmli bir yer tutur. Qara Namazovun, Mürsəl Həkimovun, Hüseyn İsmayılovun, Məhərrəm Qasımlının və b. tədqiqatlarında Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı da müxtəlif aspektlərdən öyrənilmişdir (4; 5; 6; 7; və b.).

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığının nisbətən az öyrənilməsi sahə onun sufi-ürfani dəyərlər kontekstini də əhatə etməkdədir. Göyçə folklor mühitini geniş şəkildə öyrənən Hüseyn İsmayılov Aşıq Ələsgər yaradıcılığını da sufi dəyərlər kontekstində araşdırmışdır (2). Fəxrəddin Baxşəliyevin tədqiqatlarında da sufizm və aşıq yaradıcılığında ürfan məsələsi tədqiqat mövzusu kimi Hüseyn İsmayılovun rəhbərliyi altında işlənmişdir. Bu tədqiqatlarda Aşıq Ələsgər yaradıcılığı sufi kontekstdə öyrənilməyə başlanmış və irəlidə aparılacaq tədqiqatlar üçün də əlverişli zəmin yaradılmışdır.

Aşığın yaradıcılığına dərinədən bələd olmasına baxmayaraq nəvəsi İslam Ələsgər sufizm mövzusunda toxunmamışdır (8; 9; 10). O, Ələsgər yaradıcılığının sufizmlə əlaqəli öyrənilməsinə də sovet dövrünün metodologiyasından baxırdı. Əlbəttə, bu metodologiya Ələsgər yaradıcılığını sufi-ürfani dəyərlər kontekstində öyrənmək üçün əlverişli deyildi.

Görkəmli ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev Göyçəyə qayıdan yolun folklorlardan keçdiyini Göyçə folklorunun ön sözündə yazmışdı (1, 3). Bu fikir həm də Göyçəyə qayıdışın Ələsgər yaradıcılığından keçməsi deməkdir. Başqa deyilənlə, milli-mənəvi dəyərlərimizi daşıyan Ələsgər yaradıcılığını mənimsəməklə, milli həmrəylik və mənəvi kamilliklə milli kimliyimizi müəyyənləşdirən dəyərlərimizin sahiblik haqqını özümüə qaytara bilərik.

Göyçə mühitində fəaliyyət göstərən aşıqları vahid bir ənənənin davamı kimi bütöv bir sistem halında tədqiqata cəlb edən Hüseyn İsmayılov Azərbaycan aşıq sənətinin təşəkkülündə təsəvvüfün yerini və

rolunu müəyyənləşdirib. Tarixi-müqayisəli və struktur-tipoloji təhlillər nəticəsində sənətin inkişaf yolu haqqında aydın təsəvvür yaradılıb (2). Burada Ələsgərin yeri və rolu da aydın şəkildə göstərilib.

Aşiq Ələsgər yaradıcılığının zənginliyi onun gələcək tədqiqatlarda da araşdırmalara cəlb edilməsini zəruri edir. Sufi-ürfani dəyərlərin də aşiq şeirinin ideya əsaslarındakı yeri və onun sosial-mədəni aspektləri tədqiq olunmalı məsələlər sırasındadır.

Aşiq sənəti ənənəvi xalq söyləyici tiplərinin islam və təsəvvüf dəyərləri ilə qarşılıqlı əlaqəsində yaranmış bir sənətdir. İslamiyyətdən sonra meydana gələn sufi təriqətlər islamiyyətlə əski dini inancları özündə birləşdirməsi ilə səciyyələnirdi. Şiəlik, ələvilik, səfəvilik, qızılbaşlıq anlayışları qızılbaşlıqda birləşir. Dincə İslam, məzhəbcə Cəfəri, şiə, təriqətcə Ələvi olmaq qızılbaşlığın tərkib hissəsi idi. Əslində, qızılbaşlıq sufi mahiyyətli bir ideologiya kimi meydana çıxmışdı. Həzrət Əlinin və İmam Cəfər Sadiqin kəlamları bu ideologiyanın fəlsəfi əsaslarını formalaşdırırdı. Şeyx Səfi, Şeyx Cüneyd, Şeyx Heydər və Şah İsmayıl Səfəviyyə təriqətinə mənsub ələvilərin və qızılbaşlığın qurucuları idi. XVI əsrin əvvəllərində Şah İsmayılı taxta çıxaran da ələvi-qızılbaş hərəkatı olmuşdu.

Ələvi-qızılbaş hərəkatının İran, Azərbaycan və Şərqi Anadoluda genişlənməsi ilə birlikdə ənənəvi türk mədəniyyətinin də dirçəlməsi və yüksəlişi başlanır. Şeirlərini farsca yazan Osmanlı saray mənsublarından fərqli olaraq, qızılbaşlar əski türk mədəniyyətinin ehyasına çox önəm verirdilər. Türk dilinin istifadə dairəsinin genişlənməsi, xalq mədəniyyətinin əski ənənələrə dönüşü, xalq ədəbiyyatına dayanan heca şeirinin inkişafı, xalq musiqi sənətinin inkişaf etdirilməsi və onun təsəvvüflə birləşərək yeni bir fəlsəfi məzmun qazanan aşiq sənətinin inkişafı və digər türk milli mədəniyyətinin inkişafı məsələləri həmin dövrdə gerçəkləşir. Səfəvi xanədanı süqut etdikdən sonra qızılbaşlıq Anadoluda Ələvi-Bəktəşi təriqətlərində, Azərbaycanda şiəlik məzhəbində, İranda isə ələvi yönümlü müxtəlif təriqətlərdə öz izlərini saxlayır.

Bəzi tədqiqatçıların əski oğuz ozan sənətinin davamı olaraq izah etdikləri aşiq sənəti ələvi təriqətləri içərisində meydana gələn bir sənət nümunəsidir. Ozan ənənəsinin bu sənətin yaranmasındakı rolu sənətin texniki cəhətdən təşəkkülü ilə bağlı aspektinə aiddir. Lakin sənət özünün fəlsəfi məzmunu ilə ələvi təriqətlərinə xas olan xüsusiyyətləri özündə ehtiva edirdi.

Sevən anlamındakı aşiq sözü ərəb mənşəli olsa da “ilahi eşq” fəlsəfəsini tərənnüm etmək baxımından ələvi sufilərin yaratdığı mü-

kəmməl bir sənət nümunəsi idi. Aşıqlıq bir sənət olaraq sufizmin, ələvliyin içində yaranmış, qızılbaşlıq onun inkişafına təkan vermişdi.

Şah İsmayılın sarayında Ələvi dədələri ilə birlikdə qızılbaş ərkanını təbliğ edən aşıqların böyük hörmət və ehtiram sahibi olduğu məlumdur. Sarayda saz məclisləri təşkil edilir və bu məclislərdə ələvi – qızılbaş ideologiyasını tərənnüm edən şeirlər oxunur, mənəvi kamilləşməni dəstəkləyən saz musiqisi ifa edilirdi. Şahın da iştirak etdiyi belə məclislər aşıq sənətinin inkişafına təkan vermiş olurdu.

Ələvi təriqətlərinə mənsub olan aşıqlar “ilahi eşqi” tərənnüm edir, “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsini müxtəlif formalarda təbliğ edirdilər. Allahın, Məhəmməd peyğəmbərin, Həzrət Əli başda olmaqla 12 imamın tərənnümü aşıq yaradıcılığında önəmli bir yer tuturdu. Səfəvi-qızılbaş hakimiyyəti dövründə Həzrət Əli və Şah İsmayıl şəxsiyyətinin mübarək simalar olaraq tərənnümünə aşıq şeirində geniş yer verilirdi.

İlahi eşq aşıq sənətində haqq aşıqlıyı deyilən yeni bir qəhrəman tipinin formalaşmasına şərait yaratdı. Eşqi tərənnüm edən və Allaha aşıq olan sənətçi tipi də bu əsasda formalaşır. Əski qəhrəmanlıq dastanlarındakı sevgi motivləri əsasında ilahi eşqin əsas ideyaya çevrildiyi eşq dastanları tipi yaranır. Bu dastanların əsas qəhrəmanı da haqq aşıqları olur.

Azərbaycan aşıq sənətinin ilk nümayəndələri içərisində Qurbaninin adı qeyd olunur. Tarixi şəxsiyyət kimi təriqət mənsubu olan Qurbaninin şeirlərinin və haqqında dastanın dövrümüzədək gəlib çıxmasına baxmayaraq, onun yaradıcılığını ürfani baxımdan dəyərləndirmək imkanları məhduddur. Bu yaradıcılıq nümunələri şifahi ənənədə çox müasirləşib və öz ürfani əsasından uzaqlaşıb.

Təsəvvüfün mənəvi dəyər konseptlərini Qurbanidən bir neçə əsr sonra yaşamış Xəstə Qasımın və Abbas Tufarqanlının yaradıcılığında daha aydın şəkildə müşahidə edirik. Güney Azərbaycan sahəsində aşıq ənənəsində ürfani dəyərlərin qorunması imkanları təbiidir. Çünki şimaldan fərqli olaraq orada bir sıra təriqətlər gizlin də olsa öz fəaliyyətlərini davam etdirmiş və ənənəyə xas olan xüsusiyyətləri yaşada bilmişdir.

Azərbaycanın bir sıra qərb bölgələrində də aşıq sənəti öz mühiti ilə qorunmuşdur.

1988-ci ilə qədər Qərbi Azərbaycanın Göyçə mahalında da aşıq mühiti yaşayırdı. Bu mühit Azərbaycan aşıq sənətinin inkişafında önəmli bir mövqeyə malikdir. Xüsusilə, burada sufi qızılbaş ocaqlarının olması bölgədə ürfan təliminin də yayılmasına geniş şərait yaradıb.

Aşıq Ələsgərin doğulduğu və fəaliyyət göstərdiyi Göyçə mahalı aşıq ənənəsini qoruyub yaşadan mühafizəkar bir mühit olub. Burada

sənətin və təriqətin əsasları qədimdir. Səfəvi-qızılbaş hökmdarı Şah İsmayılın zamanında (XVI əsrin əvvəlləri) Göyçə qızılbaş dərvişlərinin yaylaq yeri olub. Şah İsmayılın sarayında hörmət və nüfuz sahibi olan Seyid Hüseyn Miskin Abdal dövlət xidmətini yerinə yetirdikdən sonra yaşlı vaxtlarında şahın fərmanı ilə ona bağlı olduğu Göyçə mahalındaki əraziyə gəlib və orada təriqət fəaliyyətini davam etdirib. Miskin Abdal ocağının nəsil şəcərəsi hal-hazırda da davam etməkdədir. Miskinli adı ilə tanınan yerlər Miskin Abdal ocağına mənsub dərvişlərin təriqət fəaliyyəti göstərdiyi yerlərdir.

Ürfanın bir təlim kimi yaranması və formalaşması prosesi orta əsrlər dövrü təsəvvüf cərəyanları içərisində baş verib. Ürfan özündə ənənəvi türk xalq hikmətini və dini tərbiyəni ehtiva etsə də, bu, keyfiyyətcə yeni bir mənəvi dəyər konsepti kimi meydana gəlib. Bu mənəvi dəyər konseptinin daşıyıcılarına arif deyilib. Ürfan arif və mərifətlə birbaşa əlaqəli anlayışdır və bunları bir kontekstdə də araşdırmaq lazımdır.

İslam dəyərlərini təbliğ edən bir sıra institutlar orta əsrlər dövrü Azərbaycan üçün də xarakterikdir. Hədis izah edən mühəddisləri, din hüququnu aydınlaşdıran fəqihləri və başqalarını ürfan əhli olan ariflərlə eyniləşdirmək olmaz. Cəmiyyətin mənəvi təkamülünə xidmət edən institutlar olmasına baxmayaraq bunların fərqli xüsusiyyətləri vardır. Xüsusilə, ariflər sufi təcrübəyə əsaslanmaları, hal ilə mənəvi təkamülə nail olmaları baxımından fərqləndirildilər. Ariflər haldan anlayın həssas duyumlu insanlar idi və onların mənəvi tərbiyə təlimi gerçək yaşantıya əsaslanırdı. Bu təlim sufi övliaların yaratdığı bir təlimdir və ariflər məclisində, sufilərin mərasimlərində yaşadılıb.

Aşıq Ələsgər də Göyçə mahalındaki arif məclislərini görüb, ustad Aşıq Alıdan dərs alıb, sənəti və ürfanı mənimsəyib və onu öz yaradıcılığında təbliğ edib. Ələsgər yaradıcılığı ürfani dəyərləri müasir dövrə daşıyan və onu yaşadan çox dəyərli sənət nümunəsidir. Burada təkcə şeir sənətindən və saz musiqisindən bəhs etmək məsələyə tam şəkildə yanaşmağı məhdudlaşdırmış olar. Ələsgər yaradıcılığında əsas ideya ürfan təlimi üzərində qurulub. “Hər elmdən hali olan” Ələsgər ona verilmiş mənəvi əmanəti diqqətlə və həssaslıqla özündən sonrakı nəsələ çatdırır:

Ələsgər, elmdə olma nabeləd,

Doğru söylə, sözün çıxmasın qələt (8).

Ona görə ki, dövr dəyişib, vəziyyət ağırlaşmış, ölkə müstəmləkə şəraitində yaşamağa məcbur olub. Belə bir ağır şəraitdə fəaliyyət göstərən aşıq üzərində ciddi bir mənəvi məsuliyyət hiss edir. Bu mənəvi dəyərlərin qorunması uğrunda verilən bir mücadilədir və milli bir məsu-

liyyətdir. Ələsgər ürfanın ənənədə yaşayan dəyərlərini aşıqdan aşığa çatdırılmasında önəmli bir keçid rolunu oynamışdır. Bu keçid Miskin Abdaldan Göyçənin digər təriqət mənsublarına, dədələrə keçidindən, Ağ Aşıqdan Aşiq Aliya keçiddən fərqlidir. Ələsgərin fəaliyyət dövrü gerçəklik əsaslarından qopmuş, cəmiyyətdən ayrılmış, qırılmış ənənənin ətalətlə zəif bir şəkildə davam etdiyi bir dövrdür. Ələsgərin yaratdığı və onun ətrafındakı aşıq mühiti Ələsgər sayəsində ənənəni davam etdirə bilib. Bütün ürfan dəyərləri Ələsgərin ətrafında və ya ustad-şagird şəcərəsinin əhatə etmədiyi, ondan nisbətən kənarda yerləşən, Ələsgərə əli çatmayan mühitlərdə passivləşib, arxaikləşib və funksionallığını labüd səbəblər üzündən itirib. Belə şəraitdə Ələsgər nadir bir arif kimi ürfanı yaradıcılığında tərənnüm edir. Güzəran fəlsəfəsi, dolanışq sınıntıları, ədalətsiz idarəçilik cəmiyyəti mənəvi cəhətdən tənəzzülə doğru aparırdı. Ələsgərin şeirlərində kifayət qədər sosial problemlərin tənqidinə rast gəlmək mümkündür və bunların heç biri təsadüfi deyildir.

“Əlstü birəbbikum, qalu bəla” (Ələst aləmində rəbbinizin kim olduğunu bilirsinizmi – deyə soruşdular, “bəli” dedilər) müqəddəs kəlama münasibətdən aydın olur ki, Ələsgər sufi haqq aşıqlıyından gələn ənənəyə bağlı bir haqq aşığıdır. O, Allahın insan övladına dünyaya gəlmədən öncə verilən müqəddəs məlumatdan xəbərdar olduğunu və onu bir məsuliyyət duyğusu ilə dərk etdiyini ifadə edir:

“Ələstdə “Bəli” dedim, əcəb xoş haldı yüküm,
Beş gözəlin aşıqiyəm, vəsfi-camaldı yüküm.
Həm dayazdı, həm dərinədi, həm acıdı, həm şirin
Zəhmətdə zəhir-hələyiq, ləzzətdə baldı yüküm”.

Bu ürfani bir yüküdür və bu yükü daşımaq həm xoşdur, həm də əziyyətli. Ələsgər haqq aşıqi kimi öz ilahi aşıqlıyına sonadək sadıq qalır. Ələsgərin üzərinə düşən müqəddəs missiya ürfan dəyərlərini qorumaq və onları itkisiz və zədəsiz bir şəkildə gələcək nəsillərə çatdırmaqdan ibarət idi. Ələsgər gerçək aşıqlıq fəaliyyətində, məişət mərasimlərində, toylarda və el şənliklərində xalqın başa düşdüyü şəkildə dəyərləri təqdim etmək məcburiyyətində idi. Çünki sufi dərvişlər, təriqət mənsubları, ariflər və arif məclisi artıq həmin dövrdə sıradan çıxmışdı. Ələsgərin qıfıləndlərini açacaq aşıq yox idi, çünki o bəndlərdəki qıfılların açarları artıq arxaikləşmiş sufilikdə, ariflikdə və ürfanda qalmışdı.

XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəlləri müstəmləkə rejiminin sərtləşdiyi və qəddarlaşdığı bir dövrdür. Həmin dövrdə ənənəvi mədəni institutlar və milli-mənəvi dəyər konseptləri ağır zədələr alıb. Bu

proses Azərbaycan milli istiqlalını təsdiqlədiyi Cümhuriyyətin qurulmasına qədər davam edib.

Yeni dövrün gətirdiyi realist düşüncə tərzini ilə sufi mənəvi yaşantının hal, məqam kimi dəyərlərini anlamaq çətindir. Aşıq öz sağlığında bu reallığı aydın şəkildə dəyərləndirib və ürfandan didaktikaya keçib edib. Formal baxımdan ürfanda olan, lakin müasir cəmiyyətin fəlsəfi-etik düşüncəsinə uyğun ədəb, əxlaq anlayışları ilə bir mənəvi tərbiyə modeli təqdim edib:

“Aşıq olub tərki-vətən olanın,
Əzəl başdan pür kamalı gərəkdir.
Oturub-duranda ədəbin bilə,
Mərifət elmindən hali gərəkdir” (8).

Burada “tərki-vətən” olmaq aşığın el məclislərində iştirak etmək üçün müxtəlif yerlərə səfər etdiyi mənasında anlaşılacaqdır. Çünki “tərki-vətən”in sufi mənəvi təkamülündəki yeri və rolu haqqında məlumat unudulmuşdur. Sufinin “seyri-süluk” halında olması təcrübəsi də arxaikləşmişdir. Sufinin mənəvi təkamül yolu və ərkanı haqqında təcrübə də həmin şəraitdə mövcud deyil. Burada ürfandakı ərkan profan kamala çevrilib, ağıllı-kamallı olmaq mənasını bildirib. Sufi yol realist düşüncədəki etik normativə uyğun davranışı bildirən ədəb şəklinə ifadə olunmuşdur. Əlbəttə, aşığın mərifət elmindən hali olması, xəbərdar olması həmin dövr üçün artıq simvolik səciyyə daşıyır. Çünki mərifət konseptinin mənəvi məzmunu kiçilmiş və təxminən ədəbli olmaq mənasına gəlmişdir. Halbuki, “mərifət elmi” sufi təcrübəsində mənəvi kamilləşmənin əsasını təşkil edən ürfani bir kateqoriyadır.

Təsəvvüf şeiri Nəsimi, Füzuli, Xətai, Yemini, Kul Himmet, Virani, Pir Sultan Abdal kimi ulu ozanların yaradıcılığında həm forma, həm də məzmun baxımından özünün zirvə məqamına yüksəlir. Əlbəttə, bu sırada Xəstə Qasım, Tufarqanlı Abbas kimi mütəsəvvüflərin də önəmli yeri vardır.

Təsəvvüf şeirinin fəlsəfi əsası vəhdət ideyasıdır. Bu ideya şeirdə ən müxtəlif şəkillərdə öz ifadəsini tapır. İlahi eşq vasitəsi ilə mənəvi kamilləşmədən keçən aşıqın haqqa qovuşmağa doğru gedən yolu nəfslə mübarizədən, dünya malı və mülkünə bağlanmamaqdan keçir.

Azərbaycan aşıq sənətinin görkəmli nümayəndəsi Aşıq Ələsgər şeiri xalq fəlsəfəsinin ən nikbin şəkildə ifadə olunduğu yaradıcılıq nümunəsidir. Bu yaradıcılıq da digər fəlsəfi-estetik fəaliyyət sahələri kimi özündə dünyanın zəngin bədii mənzərəsini ehtiva etməkdədir (7).

Ələsgər şeirində gerçəkliyi gözəllik kateqoriyaları ilə vəsf edir, onu mənalandırır və insanların mənəvi dünyası ilə əlaqələndirir.

Ələsgər şeirlərində haqqın gözəlliyinə və ya haqqın yaratdığı gözəlliyə bağlıdır. Bu poeziya reallığı diaxron bir şəkildə əks etdirməkdir. Başlanğıcda ilahi gözəlliyin aşığı olan aşiq real gözəlliyin aşiqinə çevrilir. “Mərifət elmi”, “ürfan” təlimi tədricən “ədəb-ərkan” kimi tamamilə tərbiyəvi, didaktik bir mahiyyət qazanır. Aşiq poeziyasında intensiv olaraq müşahidə etdiyimiz “tərki-vətən” olmaq, “diyar-diyar gəzmək”, baş götürüb getmək” və s. kimi köç konsepti ruhi-mənəvi hərəkəti, yüksəlişi və təkamülü bildirir. Şeirdə bu tipli seqmentlərin iştirakı artıq profan dəyərlərdən uzaqlaşmaq üçün mənəvi təbəddülatın başladığını göstərir. Belə ruhi-mənəvi yaşantı insanı sakral sferaya doğru yönəldir, poeziyadakı profan ifadə şəkillərində isə bu ürfan təlimini sosial səviyyəyə sıxışdırır və yaxşılıq, xeyirxahlıq və s. bu kimi real didaktik ideyaların tərənnümünə yönəldir. Mənəvi yüksəliş maddidən tamamilə imtina şəklində deyil, onların arasındakı əlaqəni təmin etmək, tarazlığı və çərçivələri müəyyənləşdirməklə başlanır. Bunları müəyyənləşdirən əsas mənəvi faktorlar “pür kamal” və “mərifət elmi”-dir. Belə olduğu halda “ədəb-ərkan” praktikasında problem yaşanmır. Amma şeirin daxili drammatizmi, “yaxşı-yaman”, daha çox “nəfs-mərifət” kateqoriyaları ilə ifadə olunan dual sistemdəki binar oppozisiyaların, ziddiyyətlərin hesabına təmin edilir.

Nəticə. Aşiq Ələsgər yaradıcılığı üzərində apardığımız araşdırmadan gəldiyimiz qənaət belədir ki, aşığın yaradıcılığı ənənədən və təsəvvüfdən gələn mənəvi dəyər konseptlərinin ifadəsi baxımından zəngin material verir.

Aşiq Ələsgərin yaradıcılığı sufi ənənədə mövcud olan ideyaları özündə dolğun şəkildə əks etdirir. Bu baxımdan sufi haqq aşıqlığı Ələsgər şeirlərində öz dolğun ifadəsini tapıb. Bu nümunələr əsasında Azərbaycan aşiq sənətində sufizmin rolunu müəyyənləşdirmək üçün geniş imkanlar vardır.

Aşiq Ələsgərin yaradıcılığı sufi-ürfani dəyərləri yaşadan və onu müasir dövrə qədər daşıyan zəngin qaynaqdır. Bu qaynağa əsasən orta əsrlər dövrü Azərbaycan təsəvvüf ənənəsində mövcud olmuş mənəvi kamilləşmənin sufi təcrübəsini öyrənmək mümkündür.

Aşiq Ələsgər yaradıcılığında ürfan bir mənəvi dəyər konsepti kimi geniş ifadə olunub. Bu qaynağa əsasən Azərbaycan ariflik mədəni institutunu və ürfan dəyər konseptini ətraflı təhlil etmək və onun

milli-mənəvi dəyərlər sistemindəki yerini, milli kimliyini müəyyənləşməsindəki rolunu aydınlaşdırmaq olar.

Aşıq Ələsgər yaradıcılığında ürfan bir mənəvi dəyər konsepti kimi arxaikləşmə prosesinin tərkib hissəsi kimi müşahidə edilir. Cəmiyyətdəki müasirləşmə və müxtəlif siyasi səbəblərdən ənənəvi mədəni dəyərlərin passivləşməsi və sıradan çıxması ürfan konseptinin realist ictimai tərbiyə modelinə transformasiya olunmasını şərtləndirib.

Beləliklə, aşığın yaradıcılığında sufizmin süqutu, bitmiş bir təsəvvüf dövrünün qalıqları, ürfan təliminin hərəkətsiz vəziyyətdəki məlumat resursları müşahidə olunur. Materialist fəlsəfənin və realist düşüncənin cəmiyyətdə hakim metodologiyaya çevrilməsi ilə ürfanın didaktika keçidi baş verib. Bu keçiddə ətalətlə davam edən sufi məlumatla ənənəvi tərbiyənin yeni dövrün reallığına uyğunlaşdığını görürük.

Aşıq Ələsgər yaradıcılığı ehtiva etdiyi keçid prosesi ilə birlikdə mənəvi dəyərlərin zəngin məcmusunu özündə birləşdirir. Bu dəyərlər diqqətlə öyrənilməlidir və cəmiyyətimizin mənəvi tərbiyə sisteminin aktiv hissəsinə daxil edilməlidir.

QAYNAQLAR

1. Qarayev Y. Göyçəyə qayıdan yol folklorundan keçir. Azərbaycan folklor antologiyası. III cild. Toplayanı və tərtib edəni H.İsmayılov. Bakı: Səda, 1999, s. 3-14. 430 s.
2. İsmayılov H. Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları. Bakı: Elm, 2002
3. Təhmasib M. Aşıq Ələsgər – 150. Məmməd Hüseyin Təhmasib. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I c. Bakı: Mütərcim, 2010, s. 318-327
4. Namazov Q. Azərbaycan aşıq sənəti. Bakı: 1984
5. Həkimov M. Aşıq sənətinin poetikası. Bakı: 2004
6. Qasımova Ş. Aşıq Ələsgər şeirinin üslubi xüsusiyyətləri. Bakı: 2005, 186 s.
7. Əfəndiyev O. Aşıq poeziyasının estetik problemləri. Bakı: 1983.
8. Aşıq Ələsgər (toplayıb tərtib edəni İ.Ələsgər). I kitab. Bakı: Elm, 1972, 326 s.
9. Aşıq Ələsgər (toplayıb tərtib edəni İ.Ələsgər). II kitab. Bakı: Elm, 1972, 327 s.
10. Aşıq Ələsgər (Əsərləri, dastan-rəvayətlər, xatirələr) (Toplayıb tərtib edəni İ.Ələsgər). Bakı: Şərq-Qərb, 1999, 578 s.